

CHEFEN OG ONKEL PAUL

Roald Amundsens kyniske spill med menneskeliv på Maud-ekspedisjonen

Den 12. september 1919, kl. 9 om morgenen, står to mann igjen på iskanten i Nordøstpassasjen og ser polarskipet Maud gli ut i åpent farvann. De to var Paul Knutsen fra Berg i Helgeland og Peter Tessem fra Tromsø. De befant seg like ved Kapp Tsjeljuskin, det nordligste punkt på det europeiske kontinent. *Maudhavn* kalte Amundsen stedet, ”et lite innhakk her på Tscheluskinhalløiens nordkyst”.¹ Her var Maud blitt fanget av isen året før, og tvunget til å overvintre.

I tre uker nå hadde Tessem og Knutsen sammen med resten av mannskapet slitt fra tidlig morgen til seint på kveld med å hugge hull i isen – til dynamittladninger – for å befri det stolte polarskipet fra isens favntak slik at sjøreisen videre østover kunne fortsette. Chefen selv, Roald Amundsen, omtalte kampen mot naturkreftene som ”et tungt og langvarig arbeide i den tykke, hårde is”, men 12. september kom de seg endelig fri: ”Klokken. 9 drog vi videre under uavladelig vifting til våre kamerater, som stod igjen på iskanten.”²

Maud-ekspedisjonens mål

Hvordan var de havnet her? Svaret på dette spørsmålet er tilsynelatende meget enkelt: De var blant Chefens utvalgte menn som skulle sørge for at han nå omsider kunne innfri sitt løfte til Fridtjof Nansen: Maud skulle fullføre det verket som Nansen selv måtte oppgi i 1895-96, da han sammen med Hjalmar Johansen gjorde sitt spektakulære, men ufullendte sprang mot Nordpolen på den første Fram-ferd.

Hvorfor blir de to stående igjen på iskanten?

Men hvorfor står disse to igjen, alene i isødet, mens Maud seiler videre? Roald Amundsen har selv gitt to ulike svar på dette. Det første var ment for offentligheten, og er formulert på denne måten i Amundsens egen beretning om Maud-ekspedisjonen:

”Allerede tidlig i vinter kom jeg på den idé, at jeg om mulig vilde søke å få sendt hjem alle våre videnskapelige resultater herfra. Materialet er visstnok både stort og godt, og det er så sin sak å ta dette med inn i polarbassenget på en flerårig drift. Både kan man jo risikere å miste det og få det ødelagt på annen måte. Gammelt blir det jo også, før vi kommer hjem. Brukelig vilde det selvfølgelig allikevel være, men frisk vare er nu best!”³

Chefens andre svar står å lese i brev til broren, Leon Amundsen:

”Tessem lar jei reise hjem unner påskudd av å bringe posten frem. Den virkelige årsak er den, at han lider av dårli hode og lange stunder er meget melankolsk.”⁴

---

¹ Roald Amundsen i brev til Leon Amundsen, sitert etter Tor Bomann-Larsen: *Roald Amundsen. En biografi*, Oslo 1995, bd. 1, s. 267.

² Roald Amundsen: *Nordostpassasjen. Maudferden langs Asias kyst 1918-1920*, Oslo 1929, s. 253 og 261. Sidehenvisningene er til denne Minneutgaven. Førsteutgaven fra 1921, *Nordostpassagen*, er på 467 sider, mens 1929-utgaven er på 367 sider. Innholdet fra Maud-ferden er identisk i de to. I 1921-utgaven er Helmer Hanssens bidrag om sledeturen til Anadyr litt kortere enn i 1929. Til gjengjeld har den med «H.U. Sverdrups opphold blandt tsjuksjerne» og «Gotfred Hansens depotekspedition 1919-1920». 1921-utgaven inneholder også en dedikasjon: «Til Fødselsdagsbarnet. Maudhavn, Tscheljuskin, 10. februar 1919.» Kiss Bennett fylte 33 år den dagen – jf Bomann-Larsen, *op.cit.*, s. 285.

³ Amundsen: *Nordostpassasjen, op.cit.*, s. 244.

⁴ Sitert etter Bomann-Larsen, *op.cit.*, s. 267.

Her får vi ekspedisjonslederens framstilling av ”den virkelige årsak”, i et fortrolig brev til broren. Kan vi ikke slå oss til ro med denne forklaringen? Tessem var en plaget mann som ville hjem. Og han kunne ikke sendes av gårde alene, men måtte ha en ledsager.

Det er denne fortellingen som har festet seg i praktisk talt alt som senere er skrevet om Maud-ekspedisjonen, som et ekko av Amundsens røst. Som vi skal se, har imidlertid denne forklaringen svak troverdighet.⁵

Den virkelige årsak?

La oss først se på en mer grunnleggende forklaring som er blitt lansert, indirekte faktisk også av Amundsen selv. En ting er at historien om Tessems påståtte plager ikke er tilstrekkelig som forklaring, noe vi skal komme nærmere tilbake til. Kan Chefens befaling om hjemreise for disse to ha vært et middel som ble brukt for å torpedere hele ekspedisjonen? Peter Tessem og Paul Knutsen ble sendt av gårde på en hasardiøs reise i polarnatten fordi det ga Chefen et slags alibi: Slik vred han seg unna en Nordpolekspedisjon han egentlig ikke hadde noe ønske om å foreta. Faktisk antyder Amundsen dette selv, i en avslørende setning i sin bok *Nordostpassasjen*. Etter at de to var satt i land, foretar han følgende vurdering av framtidsutsiktene:

”Og så drar vi 8 videre. *Min kjæreste plan om å forlate skuten og nå polen pr. slede, har jeg måttet opgi. Vi har nu erfaring for, at med mindre enn 8 mann lar skuten sig neppe manøvrere.*”⁶

De hadde vært ti mann, nå var de åtte. Det var altså ikke nok til at Amundsen kunne realisere det han – åpenbart med tanke på offentligheten - kalte ”min kjæreste plan”, det vil si å fullføre Nansen og Johansens legendariske framstøt mot polen. Den som først trakk fram denne påfallende tilståelsen og plasserte den i et for Amundsen kritisk lys, var Ragnar Kvam jr., i boka *En sjøreise til Sibir*.⁷

Mot dette kan det innvendes at det ikke ville være umulig å erstatte disse to med nye folk, om enn på et senere tidspunkt. Ikke desto mindre er en slik avlysning av ekspedisjonen interessant. Likevel er nok denne tilsynelatende skrinleggingen av «min kjæreste plan» mer et uttrykk for ekspedisjonslederens tvilrådighet og manglende motivasjon, enn uttrykk for noen gjennomtenkt beslutning fra hans side. Amundsen hadde tross alt bestilt og utrustet et nytt polarskip, med proviant for fem år. Dermed er mer inngående undersøkelser nødvendige før vi kan besvare spørsmålet om hvorfor Tessem og Knutsen ble beordret inn i polarnatten.

Hvorfor ville ikke Amundsen til Nordpolen?

Et nærliggende spørsmål her er naturligvis følgende: Hvordan henger dette sammen? En verdensberømt eventyrer og polfarer som egentlig ikke vil til Nordpolen?

Her trenger vi et større bilde for å nærme oss et troverdig svar. Fram til 1879 hadde det vært fire store utfordringer for polarforskere og eventyrere: Nordøstpassasjen, Nordvestpassasjen, Nordpolen og Sydpolen. I 1878-79 ble den svenske polarforsker og professor Adolf Erik

---

⁵ I historiefagets kildekritikk – fagets viktigste bidrag til vitenskapen – er det vanlig å feste større lit til «interne» kilder enn til uttalelser ment for offentligheten. Her ser vi likevel betydningen av å tolke kilder i lys av den relevante *konteksten* – jf. kildehenvisninger og resonnementer senere i artikkelen.

⁶ Amundsen: *Nordostpassasjen*, op.cit., s. 245, uth. her.

⁷ Ragnar Kvam jr.: *En sjøreise til Sibir*, Oslo 1995, Gyldendal Norsk Forlag, kapitlet ”Dødsmarsjen fra Kapp Tsjeljuskin”, s. 209-240.

Nordenskiöld førstemann gjennom Nordøstpassasjen, med dampskipet *Vega*. Dermed gjensto tre muligheter for grensesprengende dåd da den unge Roald Amundsen fant sin vei i livet. Når skjedde dette? Ifølge hans egen beretning kan tidspunktet fastslås helt nøyaktig:

”Den 30. mai 1889 blev visselig en merkedag i mangen norsk unggutts liv. Den blev det iallfall i mitt. Det var den dag, Fridtjof Nansen kom hjem fra sin Grønlandsferd. Den unge, norske skiløper kom opover Kristianiafjorden på den solblanke dag med glans om sin ranke skikkelse av all verdens undren over dåden han hadde fullført, ”galmannsverket”, det ugjørilige! Maidagen holdt sin skjønneste vårfest i fjorden, byen holdt fest, folket holdt fest ..... Jeg gikk den dag mellem flagg og hurrarop med bankende blod og alle mine årlange guttedrømmer vakt til stormende liv. Og for første gang hvisket det klart og bevende i min lønnlige tanke: Om du kunde gjøre Nordvestpassasjen!”⁸

1889 var også det året da ekteparet Peder Knutsen fra Stor-Reinfjord og Lise Kristoffersdatter fra Velfjorden på Sør-Helgeland fikk sin første sønn: Paul. 30 år senere forlot han på Amundsens ordre polarskipet *Maud* og fant, i likhet med sin kamerat Peter Tessem, sin død i isødet. Ingen kunne i 1889 ane at Pauls vei mot døden skulle bli tragisk knyttet til Roald Amundsens liv.

Liten mann møter stor mann

Amundsens lyriske beskrivelse av beundringen for den store eventyrer Nansen ble fulgt opp med formuleringer som viser at beundringen hadde sterke islett av underkastelse. Da Amundsen vel ti år senere skulle presentere sin plan om å erobre Nordvestpassasjen og samtidig ”fastslå den magnetiske nordpols nuværende beliggenhet” for Nansen på Lysaker, var det et *overmenneske* han skulle møte:

”Men så kom endelig den store dag, da planen skulde fremlegges for Fridtjof Nansen. Jeg tror, det er Mark Twain, som forteller om en person, som var så liten at han måtte gå to ganger gjennom døren, før man kunde se ham. Men denne manns ubetydelighet var intet mot den jeg følte den morgen, jeg stod i Nansens villa på Lysaker og banket på døren til hans arbeidsværelse.

Kom inn! lød det derinnenfor. Og så stod jeg ansikt til ansikt med den mann, der i en rekke av år hadde stått for mig som noget nær sagt overmenneskelig; den mann, som hadde utført bedrifter, som fikk hver fiber i mig til å sitre.

Fra dette tidspunkt regner jeg Gjøaekspedisjonens virkelige tilblivelse - : Nansen hadde gitt mine planer sitt bifall.”⁹

Fra idé til dåd: Nordvestpassasjens og Sydpolens erobrere

Ferden gjennom Nordvestpassasjen med *Gjøa* ble en suksess. Dermed hadde Amundsen etablert seg som polarforsker og eventyrer i sin egen rett. *Timingen*, 1903-1906, var naturligvis et lykketreff. Et Norge i nasjonalistisk rus fikk her en ny bekreftelse på at Norge fortsatt var kjempers fødeland, og den nye helten trådte ut av Nansens skygge.

Både Nordøst- og Nordvestpassasjen hadde vært i søkelyset fra det ekspansive Vest-Europa i det tidsrommet som gjerne kalles Vasco da Gama-æraen, det vil si tidsrommet fra de store oppdagelser omkring år 1500 og fram til 1. verdenskrig. En rekke ekspedisjoner hadde mislyktes, et ukjent antall mennesker hadde bukket under. Den mest kjente tragedien i

---

⁸ Roald Amundsen: *Nordvestpassasjen. Beretningen om Gjøa-ekspedisjonen 1903-1907*, Oslo 1928, s. 6-7.

⁹ *Ibid.*, s. 8.

Nordvestpassasjen er den stort anlagte Franklin-ekspedisjonen på midten av 1840-tallet, der begge skipene ble borte og alle 128 mann omkom.

Hva var den seierrike Amundsens neste mål? Det var Nordpolen. Nansen lånte ham polarskipet Fram nettopp med dette mål for øye. Amundsen presenterte sin plan i Kristiania høsten 1908. Dette var rett etter unionsoppløsningen i 1905, og et skreddersydd prosjekt for det frie Norge. Kong Haakon støttet opp, og Stortinget bevilget penger.¹⁰

Men i september 1909 gjorde både Frederick Cook og Robert Peary krav på å ha nådd Nordpolen. På omtrent samme tid forberedte Robert Scott, kaptein i Det britiske imperium, sitt framstøt mot Sydpolen. Måten Roald Amundsen taklet denne situasjonen på viser med all tydelighet hans vilje og evne til den storlatte, heroiske dåd: Nordpolen er tatt, da utfordrer vi til kappløp med Scott og fravrister ham Sydpolen!

Den 14. desember 1911 er målet nådd, Sydpolens erobrere er nordmenn.

Verdens lengste omvei?

Men Amundsen hadde fått låne Fram av Nansen for å dra til Nordpolen, ikke til Sydpolen. Lengre bort fra Nordpolen var det ikke mulig å komme. Derfor er dette blitt kalt "verdens lengste omvei". Det er nok litt misvisende, siden det forutsetter at Amundsen fortsatt hadde til hensikt å komme seg til Nordpolen. Hadde han det?

Etter Sydpolen var Amundsen en internasjonal stjerne. Ingen stilte kritiske spørsmål for eksempel om hans brutale behandling av Hjalmar Johansen. Han hadde, med god grunn, kritisert Amundsen forut for framstøtet mot Sydpolen: Amundsen startet for tidlig, av frykt for Scott. Det var Johansen som hadde rett, men han hadde åpent opponert mot Chefen. Straffen fra Chefen var å sette ham ut av Sydpolpartiet og deretter sende ham hjem i unåde, med klar beskjed om at han skulle behandles som en ikke-person. Johansen ble knust. I januar 1913 satte han sin revolver mot pannen og skjøt seg.¹¹

Ingen stilte heller spørsmål om den opprinnelige planen for Fram-ekspedisjonen – nemlig Nordpolen – fortsatt sto ved lag. Bortsett fra én mann, Roald Amundsen selv. Først gjennom Tor Bomann-Larsens biografi over Amundsen ble dette kjent. I februar 1913 sendte Amundsen brev til Nansen (og til sin bror Leon), der han prøvde å vri seg unna Nordpolen. Han var stor mann nå, og tillot seg å bruke formuleringer som denne: "Jeg sender mit kjære fædreland et ultimatum".¹² Men Nansen var fortsatt den største og mest mandige av alle menn. Og han ga Amundsen et svar som ikke etterlot noen som helst tvil: Løftet om Nordpolen må innfris, det er ingen vei utenom. Bomann-Larsen skriver at Nansen tuktet sin elev, og han karakteriserer Nansens svar som "et knusende brev": han hadde minnet om at "jeg for Dem har bragt et større offer end for noget andet levende menneske, idet jeg opgav min færd til Sydpolen, slutstenen på mit livsverk som polarforsker, og gav avkald på Fram for at De kunde utføre Deres drift over Polhavet".¹³ Ragnar Kvam jr. skriver at brevet slo Amundsen til jorden.¹⁴

¹⁰ "Dette var et passende prestisjeprosjekt for en nyfødt nasjon", skriver Atle Næss i *Norsk Polarhistorie I, Ekspedisjonene*, Oslo 2004, s. 136.

¹¹ Se Ragnar Kvam jr.: *Den tredje mann. Beretningen om Hjalmar Johansen*, Oslo 1997, Gyldendal Norsk Forlag, s. 257.

¹² Sitert etter Bomann-Larsen, op.cit., s. 223.

¹³ Ibid., s. 227-228.

¹⁴ Ragnar Kvam jr.: *De fire store. Og hvordan de ledet sine menn*, Oslo 2000, Gyldendal Norsk Forlag, s. 107.

Den tilsynelatende så suverene polfarer Amundsen hadde med dette ikke bare avslørt seg overfor Nansen, han hadde også tapt ansikt. På samme tid var Amundsen – som Bomann-Larsen har vist - stormende forelsket i en annen manns unge kone, Kristine «Kiss» Bennett. En forvisning til «et innefrosset mannssamfunn i Polhavet» framsto dermed som desto mer absurd. Her var det likevel, etter Nansens «nådeløse tilrettevisning», bare én ting å gjøre: Hvis han nå sviktet sitt løfte til Nansen, «ville han for alltid være en mann uten ære». Derfor: «Alle skilt pekte mot isødet».¹⁵ Det sterke islett av underkastelse som hadde preget hans beundring for Nansen fra første stund, kom nå enda tydeligere fram.

Polarskipet Maud

Da Roald Amundsen innså at han ikke hadde noe valg når det gjaldt Nordpolen, meldte spørsmålet seg om polarskipet Fram fortsatt kunne brukes. Etter Sydpolen lå skipet i Buenos Aires, mens Sydpolens erobrere var på foredragsturne og skrev på sin bok om ferden. Problemer med vedlikehold og reparasjoner ble løst, og uten at Amundsen var ombord, ble Fram seilt hjem til Norge og ankom Horten i juli 1914. Om dette skriver Amundsen: «Nu var det min plan å få fartøiet opprustet og eftersett og snarest mulig sette kurs mot nord langs Sibiriens nordkyst gjennom NO-passasjen og derfra inn i drivisen. Men heller ikke denne gang skulde det lykkes. Krigen brøt ut og satte en foreløbig stopper for mitt arbeide.»¹⁶ Så viste det seg at skipet var angrepet så sterkt av råte at reparasjon ville bli kostbar og tidkrevende.

Men krigen hadde også sine fordeler: «Den norske skibsfart skjøt iværet som aldri tilforn og jeg blev – skipsreder! Jeg satte det meste av hvad jeg hadde i skibspapirer og kunde allerede i 1916 trekke mig ut med fordoblet kapital.» Som vellykket spekulant hadde han dermed råd til å bygge sit eget skip. Han kontaktet «vår bekjente båtbygger Chr. Jensen», og 7. juni 1917 ble polarskipet sjøsatt på Vollen i Asker. Det fikk, «med H.M. Dronningens tillatelse» navnet «Maud».

Som mannskap på dronningskipet hadde Amundsen med seg fire veteraner fra Fram. Helmer Hanssen, «min trofaste reisekamerat» som også hadde vært med gjennom Nordvestpassasjen med Gjøa, ble utnevnt til skipper. Oscar Wisting rykket dermed opp til førstestyrmann – «ti en troere og dyktigere ledsager kunde jeg ikke få». Seilmaker Martin Rønne var også «en av gamlekarene», og fjerdemann var Frams gamle maskinist, svensken Knut Sundbeck.¹⁷ Disse fire var ombord og klargjorde skipet etter sjøsettingen, og våren 1918 kom så fire nye, utvalgte menn: Tessem, Knutsen, Emanuel Tønnesen og ekspedisjonens vitenskapsmann, Harald Ulrik Sverdrup. Sistnevnte var oseanograf, hadde studert under Vilhelm Bjerknes og ble dr.philos i 1917. Tønnesen var en erfaren sjømann, med både styrmanns- og skipsførereksamen. Onkel Paul var andremaskinist og altnuligmann ombord på Maud. Han hadde dratt til sjøs rett etter at han var konfirmert, hadde vært matros på flere seilskuter, og gikk styrmannsskolen i Trondheim. I 1914-1915 deltok han med Otto Sverdrup på en omfattende unnsetningsekspedisjon etter savnede russiske polarekspedisjoner langs Sibir-kysten med *Eclipse*. Peter Tessem var eldre enn sin skjebnefelle Paul, født i 1875, og han hadde bred erfaring fra polare ekspedisjoner. Han deltok som skipstømmermann på amerikaneren William Zieglers dramatiske ekspedisjon mot Nordpolen med *America* (1903-1905), og deltok også senere på ekspedisjoner til Svalbard. På Maud ble Tessem hyret inn som andrestyrmann.¹⁸

¹⁵ Boman-Larsen, op.cit., s. 234.

¹⁶ Amundsen: *Nordostpassasjen*, op.cit., s. 17-18.

¹⁷ Sitatene fra ibid., s. 27.

¹⁸ Dette framgår av hans kontrakt med Amundsen (opplyst av Silje Tessem).

Etter at Maud var lastet med proviant for fem år, var det klart for avgang. St.Hansaften 1918 stevnet Maud ut Oslofjorden. Chefen selv gikk ombord i Tromsø 14. juli, og fire dager senere hadde de sitt siste anløp i Norge, i Vardø. Så kunne de sette kursen østover. Ved Khabarova ble unge Gennadij Olonkin med som tiende mann. Han snakket både norsk og russisk, og overtok for Paul som andremaskinist hos Sundbeck.¹⁹

Et sentralt spørsmål: hvorfor skulle noen forlate Maud og reise hjem til Norge? Og hvem skulle det i så fall være?

Gitt at Chefen selv nærmest var tvunget til å legge ut på en ekspedisjon han egentlig ville unngå, snublet Maud-ekspedisjonen allerede i utgangspunktet. Roald Amundsen var også forfulgt av uhell – hvis han ikke oppsøkte dem? Høsten 1918, da Maud lå innefrosset i Maudhavn på Kapp Tsjeljuskin falt han ned fra rekka og brakk armen to steder. Først etter tre uker kunne han spore en viss bedring. Kort tid etter ble han - rett ved skuta - angrepet av en bjørn, og ble reddet i siste liten av et velrettet skudd fra førstestyrmann Oscar Wisting, en av veteranene fra Sydpolen.²⁰ Et par uker før jul 1918 kom en tredje krise. Han hadde sittet i et magnetisk observatorium, uten ventilasjon, med lys fra en osende parafinlampe: «Alt seilte rundt for mig, og pulsen slo omkapp med takten av et maskingevær under stormangrep.»²¹ Han kom seg etter hvert, men alle episodene røper en uforsiktig ekspedisjonsleder.

Maud ble liggende innefrosset i Maudhavn et helt år, fra 13. september 1918 og fram til 12. september 1919, da polarskipet etter tre ukers hardt arbeid gled ut i åpent farvann, mens to av mannskapet sto igjen på iskanten. Amundsens framstilling av dette er at Peter Tessem hadde hodepine, var melankolsk og ville hjem. Til dette trengte han en ledsager, og Paul hadde meldt seg frivillig. Posten, Amundsens bokmanuskript (jf dedikasjonen, datert 10.2.1919 – se note 2) og de vitenskapelige resultatene de skulle ha med seg hjem, var ifølge Amundsen bare et påskudd.

Men hvor reell var Tessems hodepine og påståtte melankoli? Og hvor spesielt var eventuelt dette ombord i Maud? Mange, inkludert Amundsen selv, var plaget av både hodepine og søvnproblemer vinteren 1918-19. Hvis Tessem var så plaget som Amundsen vil ha det til, hvorfor ble han da ikke sendt hjem i februar-mars 1919? I stedet deltok han aktivt i arbeidet, og ledet blant annet en to ukers ekspedisjon i april, sammen med Paul. Om dette skriver Amundsen: «Jeg hadde ingen som helst betenkeligheter ved å sende dem avsted på denne ferd. Tessem og Knudsen var gamle prøvede sledekjørere og *menn av et rolig og fornuftig gemytt, som aldri ville tape hodet.* (...) Tessem utnevntes til ekspedisjonens leder, Knudsen hans næstkommanderende, fotograf og magnetisk observatør.»²²

Amundsens bok *Nordostpassasjen* inneholder også utdrag fra hans dagbøker (s. 246-320 og s. 349-367). I dagboka for 17. august 1919 skriver han følgende: «På mitt spørsmål igårkveld om, hvem der vilde følge Tessem sydover, meldte Knudsen sig, og jeg tok imot hans tilbud. Det er kjedelig at vi skal miste ham, da han både er en behagelig og en dyktig mann.»²³ Men tre uker senere, 7. september, skriver han noe helt annet i sin dagbok: «Er det heller ikke i dag nogen forandring i isen, så er det nokså store forandringer indtrådt i andre henseender. *Det blir bare Hanssen, Olonkin og jeg, som drar sydover. Tessem og Knudsen blir igjen. Den*

---

¹⁹ Ibid., s. 72.

²⁰ Ibid, s. 118-124.

²¹ Ibid., s. 140.

²² Ibid., s. 165, uth. her.

²³ Ibid., s. 251, uth. her.

første vilde gjerne bli for å delta i utforskningen av Zarens land, mens Knudsen gjerne vilde bli for stedse.»²⁴

Her skriver Chefen at den som ville hjem, det var han selv. For reisen *sydover*, det var turen til Dickson (også kalt Dikson). Denne værbitte lille øya i Karahavet, like vest for munningen av elvene Ubojnaja og Seledjeva på Tajmyr-halvøya, var bemannet og hadde telegrafstasjon (fra 1915). Maud hadde vært innom der på sin vei østover, i første rekke for å skaffe seg hunder. Men i motsetning til Amundsen ville både Tessem og Knutsen gjerne bli! Så ombestemte Amundsen seg nok en gang, og de to ble stående igjen på iskanten – tydeligvis begge friske og i god form - da Maud slapp fri 12. september 1919. Og Chefens ord var det ikke mulig å opponere mot. Ordene var en ordre.²⁵

Inn i polarnatten

Samtidig som Tessem og Knutsen hadde jobbet med å sprengre is, hadde de forberedt turen til Dickson med å bygge en steinhytte på Kapp Tsjeljuskin. Et sentralt spørsmål er når og hvorfor de forlot hytta allerede i oktober 1919? En som kjente Paul Knutsen godt, var Otto Sverdrup fra Bindalen, en mann med – forsiktig uttrykt - bred erfaring fra polarekspedisjoner. Han hadde blant annet ledet en unnsetningsekspedisjon med «Eclipse» i Karahavet og Nordøstpassasjen i 1914-15, der Paul var med. Han hadde også anbefalt Paul som deltaker med Maud. Da det ble klart at de to fra Maud var blitt borte, ga han uttrykk for følgende:

«Men det som ikke et menneske i verden har kunnet begripe er, hvorfor denne ferd skulde paabegyndes mot natten – det vil si mot den maanedlange polarnat. Det var jo utelukket at foreta nogen dagsmarsjer av betydning, likesom der heller ikke var utsigt til at skyte noget vildt. Hadde man derimot ventet til februar eller begynnelsen av mars, vilde jo utsigterne for ekspeditionen til at naa frem ha været mangedobbelt saa store.»²⁶

Vi vet nøyaktig når de forlot steinhytta. Det skjedde 15. oktober 1919 – altså rett inn i polarnatten. I 1934 ble det funnet en lapp i hytta, med følgende budskap: «To mann fra Maudekspedisjonen, under kaptein Roald Amundsen, bygde denne hytta og bodde her fra 21. august 1919 t.o.m. 15. oktober. (...) Alt er i orden, og vi tar med oss proviant til oss og hundene for 15 dager. 15. oktober 1919. Peter L. Tessem, Paul Knutsen.»²⁷ Vi vet også *hvorfor* de dro da. Chefen hadde beordret dem: «Ordren lød på, at di skulle fårlate Maudhavn, så snart isen tillot dem å færdes å hurtigst søke Dickson få å få sentt telegr. jem. De antok jei ville finne sted i mitten a oktober.»²⁸

Dette brevet til Amundsens bror og hjemlige forretningsfører Leon, datert 2. juli 1920, var skrevet etter at Chefen hadde fått vite at Knutsen og Tessem ikke var kommet fram til Dickson. Maud lå da ved Ajon-øya, øst for Kolyma. Helmer Hanssen hadde kunnet sende telegram hjem til Norge fra telegrafstasjonen i Anadyr (april 1920), og fått svar: ingen hjemme hadde hørt noe fra de to.

---

²⁴ Ibid., s. 258-259, uth. her.

²⁵ Silje Tessem er i ferd med fullføre en rekonstruksjon av Amundsens ulike planer for turen til Dickson under hele overvintringen ved Kapp Tsjeljuskin, basert på et bredt utvalg samtidige kilder. Her er ikke minst Chefens egen helsetilstand etter uhellene høsten 1918 av sentral interesse.

²⁶ Arbeiderbladet, 29.6.1923, uth. her. Takk til Alexander Wisting, som siterer dette i sin biografi om Sverdrup, og sendte meg referansen. (Se A. Wisting: *Otto Sverdrup. Skyggelandet*, Oslo 2017, Kagge forlag.)

²⁷ Dmitrij Sjparo og Aleksandr Sjumilov: *Tre arktiske mysterier*, Oslo 1986, Falken Forlag, s 86 (først utgitt på russisk 1982).

²⁸ Brev fra Roald Amundsen til Leon Amundsen, 2.7.1920, Nasjonalbiblioteket, Oslo.

Chefens brev til Leon, 2. juli 1920, avslører en hjerteskjærende kynisme

Er de ikke kommet hjem? Hva kan da ha skjedd? Amundsens reaksjon er denne: «Nå – når jei hører at di ikke er kommet til Dickson – hefter min mistanke sei atter på den solide hytte å jei spør mei sell: mon tro åm den gode herr T. ikke alt den gang (?forestilte seg?) en åvervintring på egen hånn! Han er (?født?) friluftsmann å passjonert jeger. Jei funderer på åm den rike isbjørnjakt har ledet ham bort fra den vei han hadde ordre til å følle. Sikkert er de jo ikke, men jeg nevner de får å be dei ha dine øine med denne affære. Skulle di nemli ha begåt en så pliktstridenne handling, må di ingensmhelst anerkjennelse få. Da må du tilintetgjøre mit brev til kongen vori jeg ber åm fortjenestemedaljen får disse 2.»

De to han omtaler, er begge døde når Amundsen skriver dette. Men han er ikke bekymret, bare full av mistanke om at de ikke har fulgt ordre. De skal også straffes økonomisk, skriver han videre:

«Skulle min mistanke være rikti, må de sellfølgeli heller ingen extra hyre ha. Det må da hurtigst stoppes.» Så skriver han, for å forsikre seg selv om sin ufeilbarlighet, dette: «Noensåmhelst engstelse får dem, har jei ikke. Di hadde gått utstyr 6 hunner å var sell 2 praktiske erfarne karer. Dertil kommer di mange depoer.»

De depotene han nevner her, hadde Paul vært med på å legge ut på unnsetningsekspedisjonen med Eclipse i 1914-15. Denne erfaringen var selvsagt viktig med tanke på at nettopp Paul skulle være med Tessem til Dickson. Men Amundsen tok altfor lett på at dette nå var fire-fem år siden, at kart var praktisk talt ikke-eksisterende, og at kompassene kunne gi opptil 40-50 grader feilvisning. At begge to var erfarne karer, er riktig, men hvordan sto det til med de hundene de hadde fått med seg – et avgjørende viktig spørsmål for den forestående ferd. Derfor tar vi opp spørsmålet om hundene inngående.

Hvor mange hunder var det ombord på Maud?

Ifølge Roald Amundsen selv var status våren 1919 følgende: I Waigatsch (i Jugor-stredet mellom Novaja Semlja og Khabarova) hadde han skaffet seg noen «små og lurvete» hunder: «Hvad i all verden kunde disse diminutive skapninger brukes til?», lurte han på.²⁹ Han hadde 7 Dickson-hunder – «Aldri hadde jeg sett finere dyr ... Stakkars våre små venner om bord – de vi fikk på Waigatsch! Dette var en sikker og absolutt dødsdom over dem.»³⁰ Han hadde fått tak i 10 «prektige dyr» i Dickson, men tre av dem var blitt borte. Fra Norge hadde han med seg to schäferne, Pan og Mosse.

Per februar 1919 har han altså 7 sterke samojeder (fra Dickson), 3 små hunder (fra Waigatsch) og de to schäferne, til sammen 12 hunder.³¹ Dette var bare halvparten av det han hadde ventet å gå inn i isen med. En av tispene fra Dickson, Marie, fikk et valpekull i februar, 8 hanner og en tise. En av hannene var liten, og døde. Resten av kullet ble ansett som svært lovende.

Hva slags hunder fikk Tessem og Knutsen med seg i hundespennet?

Silje Tessem, Peter Tessems oldebarn, har gjort et stort arbeid for å klarlegge dette. Hun har vist følgende: De beste Dickson-hundene var igjen på Maud etter at Tessem og Knutsen hadde reist. Hun har sannsynliggjort at hundespennet besto av følgende 5 hunder (altså ikke 6,

²⁹ Roald Amundsen: *Nordostpassasjen, op.cit.*, s. 49.

³⁰ *Ibid.*, s. 84-85.

³¹ *Ibid.*, s. 148.

som Chefen skrev): antakelig 2 brukbare Dickson-hunder, de to schäferne og en Waigatsch-hund, mest sannsynlig Lasse. Sistnevnte er beskrevet slik av Amundsen: «han ligner en avstumpet medisterpølse med 4 miniatyrben under».³² Om schäfertispa Mosse skriver han: «At man skal behøve å arbeide, synes hun ikke å fatte. Hun hater således å gå for sleden.»³³

Konklusjonen på dette er åpenbar: ikke mye av et hundespenn å reise inn i polarnatten med. Som Silje Tessem skriver: «Dårlige og få hunder i kombinasjon med årstiden, ga Tessem og Knutsen en nærmest umulig oppgave. At ingen nådde målet, er ingen overraskelse med de opplysningene vi nå har.»³⁴ Dette er også i overensstemmelse med hva Emmanuel Tønnesen fortalte min far Eliseus Knutsen, Pauls yngste bror, i 1965. Han var på besøk hos ham i Narestø ved Arendal for å høre om forholdene for de to og om utviklingen ombord i Maud hos den siste gjenlevende fra Nordøstpassasjen. Jeg var med på dette besøket.

Chefens egen karakteristikkk av hundene

I august 1919 skriver Roald Amundsen et brev til Nansen. Brevet ligger i Nasjonalbiblioteket og er digitalisert – igjen takk til Silje Tessem, som gjorde meg oppmerksom på dette brevet. Her kan vi lese følgende: «I febr. brakte en a vore tisper os et kull på 8 valper. Foreldrene var første klasses dyr – a di svære, vite sibirske hunner. Disse 8 er nu ½ år gamle å i ypperli stann. Vi går derfor videre me 2 spenn – 14 hunner – a fineste sort. *Det 3die spenn – det middelmådie – overlates Tessem å en mann til*, som vil gå herfra i begynnelsen a oktobr over Dickson å hjem. Di har på denne 500 km lange vei 3 depoter – utlagt a Sverdrup i 1915 – så det skulle være en lett sak.» (uth. her).

Her får vi definitivt bevist at Chefen bevisst sendte dem av sted med dårlige hunder, samtidig som han bagatelliserte den forestående reisen inn i polarnatten. Han skriver for eksempel 500 km om en ferd som var omtrent det dobbelte. Kanskje har han ment distansen fra Maudhavn til Kapp Wild? Den er omtrent 500 km. Da er de halvveis til Dickson. Her foreligger det siste skriftlige livstegnet fra de to.

Et brev i en blikkboks på Kapp Wild

En detaljert framstilling av Tessems og Knutsens kappløp mot døden i 1919 er foretatt av William Barr ved University of Saskatchewan, Canada, i artikkelen «The Last Journey of Peter Tessem and Paul Knutsen, 1919.»³⁵ Riktignok tar han feil angående Amundsens instruksjoner til de to, og gjør disse mer fleksible enn de faktisk var. Årsaken til det er at Barr på dette punkt bygger på en velvillig tolkning av Amundsen, foretatt av Harald Sverdrup i 1933. Han godtar også ukritisk Amundsens begrunnelse for å sende hjem Tessem, fordi han bygger på (deler av) Amundsens egen framstilling – han er for eksempel ikke oppmerksom på Amundsens dagboksinnførsel 7.9.1919, der Chefen plutselig bestemte seg for selv å dra til Dickson. Siden artikkelen er skrevet i 1983, har han naturligvis ikke hatt tilgang til det nye kildematerialet som Bomann-Larsen har framskaffet gjennom arbeidet med sin biografi, analysen av hundespørsmålet foretatt av Silje Tessem, eller det interessante brevmaterialet i Nasjonalbiblioteket. Men han har gått grundig inn i det som foreligger av materiale fra de leteaksjonene som ble iverksatt.

---

³² Ibid., s. 153.

³³ Ibid., s. 151.

³⁴ Epost fra Silje Tessem, 14.8.1919.

³⁵ Trykt i *Arctic*, Vol. 36, No 4, December 1983, s. 311-327.

Som vi har sett, så ikke Amundsen selv noen som helst grunn til bekymring for de to da han ble kjent med at de ikke var kommet hjem til Norge. Men her hjemme tok Otto Sverdrup initiativ til en leteaksjon. I forståelse med regjeringen og med myndighetene i Moskva sørget han for at skonnerten *Heimen* seilte fra Tromsø 23. august 1920, under ledelse av Ole Hansen og med Lars Jakobsen som kaptein. Isforholdene gjorde at de ikke nådde fram til Kapp Wild, men måtte returnere til Dickson. Samtidig ble det tatt viktige initiativer fra den nye bolsjevikregjeringen i Moskva, i samråd med utenriksministeren i Norge.³⁶ William Barr siterer et telegram fra *Narkomindel* – Folkekommissariatet for utenrikssaker – datert 2. desember 1920:

«To the Siberian Revolutionary Committee (...) *Narkomindel* reports that it is inquiring with interest about the situation *re* the rescue of Knutsen and Tessem. In view of both humanitarian and political considerations the government of the RSFSR considers it essential to give appropriate assistance to Hansen's expedition aboard the schooner *Heimen*, which was dispatched with the approval of the government of the RSFSR. NKID also suggests that the involvement of Comrade Begichev in this matter would be extremely expedient and asks that you keep them posted as to further actions (and also as to their results) connected with the matter in hand.»

Dette humanitære samarbeidet mellom Lenins bolsjeviker på den ene siden, og høyre-regjeringen Halvorsen på den andre, er av interesse ikke minst fordi det foregikk før Norge offisielt anerkjente Sovjetunionen diplomatisk, noe som først skjedde i 1924. Men det som er av særlig interesse her, er henvisningen til *Comrade Begichev*. Nikifor Begitsjev (1874-1927) hadde lang erfaring i polare strøk. Sannsynligvis hadde han også møtt Paul i juli 1915, da han hadde ledet en unnsetningsekspedisjon med samme mål som Otto Sverdrup - mot Kapp Wild, men fra land. Der hadde han møtt Otto Sverdrups *Eclipse*. Nå ble det etablert et samarbeid mellom Begitsjev, Lars Jakobsen og Alfred Karlsen fra *Heimen*. Utstyrt med hunder, reinsdyr og sleder slet de seg fram til Kapp Wild 27. juli 1921. Der fant de en varde som var bygd av Sverdrup i 1915. Inne i den lå et brev i en blikkboks:

«Two men of the Maud Expedition, travelling with dogs and sledge, arrived here the 10th of November, 1919. We found the cache of provisions deposited at this point in much damaged condition, especially all the bread being mouldy and spoiled by sea water showing that heavy seas have been washing over this point. We have moved the cache further in on the land about 25 yards and completed our stock of provisions for 20 days from the store here. We are in good condition and going to leave for Port Dickson today. Nov. 15th, 1919. Peter L. Tessem, Paul Knutsen.»

De to hadde dratt fra steinhytta i Maudhavn 15. oktober, med proviant for 15 dager. Men de hadde altså brukt 25 dager til Kapp Wild, hvor de fant et depot i dårlig forfatning. Etter å ha ventet på bedre forhold i fem dager, dro de videre mot Dickson.

Hva hadde skjedd etter Kapp Wild?

Begitsjev og Jakobsens leteekspedisjon kom seg videre vestover uten relevante funn, men med uhell der en slede gikk gjennom isen, et reinsdyr druknet, mens andre ble reddet takket være heltemodig innsats fra deltakerne. Som Barr skriver: «This incident served to emphasize the hazards which Knutsen and Tessem had also faced on this same coast, but at a much more

---

³⁶ Dette ifølge en bisetning hos Barr, s. 315. Norges utenriksminister høsten 1920 var Christian Fredrik Michelet, i Otto B. Halvorsens første regjering.

inhospitable time of year.”³⁷ De ga opp Dickson, Begitsjev kom seg til Dudinka ved Jenisei, vel 30 mil sør for Dickson, og de to nordmennene videre til Krasnojarsk, så til Moskva og derfra hjem til Norge i januar 1922.

I 1922 ble det gjort tre avgjørende viktige funn. Geologen Nikolai Urvantsev (1893-1985) drev undersøkelser etter mineraler i området nord for Dudinka. Begitsjev ble med som kjentmann.

Første funn: Amundsens post

Den 9. august 1922, en kilometer øst for munningen av *Seledejev-elva* (ca 90 km øst for Dickson) skimtet Urvantsev noen hvite objekter: Kan det være forekomster av kvarts? Det de fant, var Amundsens post. De fant to postpakker i vanntett materiale, den ene med påskriften «Mr Leon Amundsen, Christiania», norske mynter, visittkort med Roald Amundsens navn, med mer. Fire hundre meter lenger vest fant de en postpakke til, også til Leon, men revet i stykker, antakelig av isbjørn.³⁸

Her hadde altså minst en av de to vært.

Andre funn: to par norske ski

Urvantsev fortsetter vestover. Tre dager etter finner han to par ski, norskproduserte av merket «Hagen&Co». Dette var der Ubojnaja-elva renner ut i Kara-havet, bare 60 km fra Dickson. Her reiser det seg iallfall to spørsmål: Hvorfor to par? Og hva har fått de to til å legge fra seg skiene?

Tredje funn: skjelettet

I midten av august 1922 var Urvantsev med følge kommet tilbake til Dickson uten flere spor etter de savnede nordmennene. Litt senere sender Urvantsev sin kollega Begitsjev og et par mann til over til fastlandet for å jakte villrein. På en skråning kommer de over et skjelett, bare tre kilometer fra Dickson. Her er det en ring med innskriften «Din Pauline», og et lommeur med innskriften «Ziegler Polar Expedition. To Peter L. Tessem, ship's carpenter, S.Y. *America...*». Han var gift med Pauline, og hadde deltatt på den amerikanske ekspedisjonen til Franz Josefs Land, 1903-1905. Der lå altså restene av Tessem. Dit var han kommet, nesten framme. Og han var alene.

Det har vært diskutert om det kan ha vært Paul, ikke Peter Tessem, som lå der. Sjparo og Sjumilov tar opp spørsmålet over flere sider i sin bok (s. 88ff), men konkluderer likevel – i en fotnote – slik: «I juli 1983 utførte en spesialekspedisjon fra Moskva filial av Sovjetunionens geografiske selskap under ledelse av D.A. Aleksejev ekshumering av levningene som var begravd på Dickson. Etter konklusjonen fra Det vitenskapelige forskningsinstitutt for rettsmedisin tilhører beinrestene utvilsomt Peter Tessem.»³⁹

---

³⁷ Barr, *op.cit.*, s. 318.

³⁸ Barr har et lengre sitat fra Urvantsev beskrivelse av hva de fant, der siste setning lyder slik: «We collected all the papers, parcels and items of equipment and packed them up for dispatch via *Narkomindel* to Norway.»

³⁹ Sjparo og Sjumilov: *Tre arktiske mysterier*, *op.cit.*, s. 94. Forklaringen på fotnoten antar jeg er følgende: Boka kom opprinnelig ut på russisk i 1982, og ble oversatt til norsk i 1986, Forlaget Progress, Moskva, og Falken Forlag, Oslo. Da den opprinnelige utgaven ble skrevet, var ikke resultatet fra de rettsmedisinske undersøkelsene kjent, og ble så lagt til i utgaven fra 1986. Jeg var i kontakt med en noe reservert Sjparo per epost i 1919, og tok sikte på å møte ham i Moskva, noe som ble forpurret av pandemien. Og nå, etter Russlands overfall på Ukraina, er noe slikt møte fortsatt utenfor rekkevidde. Dimitrij Sjparo (f. 1942) er en historieinteressert eventyrer med mange polare ekspedisjoner bak seg.

Tessem har antakelig sett lysene fra Dickson før han – på randen av utmattelse – har falt, slått hodet, mistet bevisstheten og så frosset ihjel etter kort tid.

Hva med hans ledsager, onkel Paul?

Som vi har sett, fant Urvantsev to par norskproduserte ski ved utløpet av Ubojnaja-elva. Derfra til Dickson var det 60 kilometer. Tre mil lenger øst hadde han funnet Amundsens post. Der hadde de to lagt igjen sin bagasje med en vekt Urvantsev anslo til ca 25 kilo, for slik muligens å nå fram. Ved Ubojnaja har de så lagt igjen sine ski, antakeligvis fordi forholdene umuliggjorde videre framrykking på ski. Det kan ha vært at storm hadde blåst bort snøen fra tundraen, eller andre former for værromslag eller uhell. Uansett skulle det mye til for at nordmennene forlot skiene sine.

Urvantsev opererer så med en hypotese jeg anser som rimelig: Peter og Paul, nå uten ski, gjør et siste desperat forsøk på å nå fram til Dickson, som er innen rekkevidde, for så å samle krefter, hente postpakkene og komme seg til Norge – som de hadde ordre om å gjøre. Men ved *Bukhta Polynija*, bare 12 km fra Dickson, forulykket en av dem. William Barr oppsummerer Urvantsevs vurdering slik: «This bay is notorious for having patches of very thin ice, abraded by currents from below, which become treacherously masked by snow. (...) The Norwegians, unsuspectingly, may have cut straight across the bay and Knutsen may well have fallen in and drowned.» Og Barrs egen vurdering er denne: “What is definite, however, is that the two Norwegians, and especially the lone survivor, had made a truly remarkable sledge trip, and probably the most tragic aspect is that the latter had come so close to reaching his goal.”⁴⁰

Tessem er funnet, men onkel Paul er for alltid borte. Som så mange andre sjømenn. Men de to var de eneste av alle deltakerne på Amundsens ekspedisjoner som hadde måttet bøte med livet.⁴¹

Hvorfor endte det i tragedie?

Hovedårsaken var Chefens ordre om å dra i oktober. Hadde de fått beskjed om at de kunne vente til våren 1920, ville mulighetene til å lykkes vært langt større, som Otto Sverdrup påpekte. Men de fulgte lojalt Chefens ordre. Av *medvirkende årsaker* har vi pekt på Amundsens systematiske bagatellisering av reisen, og det faktum at de var dårlig utstyrt med hunder – de beste var igjen ombord i Maud. Dessuten var provianteringen urealistisk, og den antatte suppleringen på Kapp Wild ble ikke som antatt på forhånd. Chefens stadige henvisninger til depotene fra 1915 viste seg å være overoptimistiske.

I tillegg til dette kommer et *økonomisk motiv* fra Amundsens side som tidligere ikke har vært diskutert i denne sammenheng. Fra Gyldendal Norsk Forlag har jeg fått kopi av den avtalen som Roald Amundsens bror Leon inngikk med A/S Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 24. februar 1921. Der er det to forhold av særlig interesse. Det framgår for det første at det ved kontraktens underskrift skulle utbetales et forskudd på honorar på kr 15 000 – et beløp

---

⁴⁰ Barr, *The Last Journey...*, *op.cit.*, s. 325-326.

⁴¹ Det kan nevnes at Alexander Wisting i sin Amundsen-biografi lanserer en annen hypotese, basert på Begitsjev/Jakobsens funn av et likbål i 1921 (*Roald Amundsen. Det største eventyret, En biografi*, Oslo 2013, Kagge Forlag, s. 342-344). Hans spekulasjoner der er basert på spekulasjoner foretatt i ettertid av Oscar Wisting om «et mentalt sammenbrudd». Men «likbålet» ved Kapp Primetnyj stammet fra Rusanovs ekspedisjon i 1912, og beinrestene var ikke fra et menneske, men fra et reinsdyr. Dette er klarlagt både av William Barr (*The last Journey, op.cit.* s. 323-324) og av Sjparov/Sjumilov (*Tre arktiske mysterier, op.cit.* s. 81-82, avsnittet «Det fakta ikke kunne bevise, ble utfylt av fantasien»). Av A. Wistings litteraturoversikt framgår det at han ikke kjenner til hverken Barr eller Sjparov/Sjumilov.

som ifølge Norges Banks priskalkulator ville tilsvare ca 360 000 kroner i 2022. I Amundsens post som ble sendt med Tessem og Knutsen fra Maudhavn, inngikk første del av manuskriptet til det som ble boka om Nordøstpassasjen, første utgave 1921. Dette kan ha bidratt til Chefens ordre om å komme seg avgårde tidlig. For det andre var det totale honoraret stipulert ut fra et anslått omfang av manuskriptet på «omkring 200.000 ord». Hvis boka ble kortere enn dette, skulle honoraret avkortes med kr 1000 «for hver 5000 ord det utgjør mindre end det vedtagne». ⁴² Amundsen fikk altså honorar per ord, noe som kan forklare hvorfor boka inneholdt mange sider med dagboksnotater, samt mange sider fra Helmer Hanssens rapport om reisen til Anadyr – på tross av at den samme Hanssen, veteran både fra *Gjøa* gjennom Nordvestpassasjen og *Fram* til Sydpolen, hadde valgt å forlate sin sjef i 1920, til akkompagnement av nedlatende bemerkninger fra Amundsen. ⁴³ Han hadde altså gjort seg skyldig i samme dødssynd som Hjalmar Johansen vel er den fremste eksponent for: opposisjon mot Chefen. ⁴⁴ Men beretningen hans var likevel god å ha, for den økte antallet ord i Amundsens bok.

Hva med Chefens mentale tilstand?

Både den ambivalensen han røpet ved å ombestemme seg om hvem som egentlig skulle dra med posten, hans behandling av det gjenværende mannskapet ombord – særlig Helmer Hanssen, men også Rønne og Tønnesen – røper en ekspedisjonsleder som ikke lenger var på høyde med situasjonen. Det er interessant å registrere at både Otto Sverdrup og Nansen allerede i 1921 stilte spørsmål om Amundsens mentale tilstand. Harald Dag Jølle kan referere fra en samtale mellom Nansen og historikeren Worm-Müller, 4. mars 1921: «De snakket en hel del om Amundsens siste ekspedisjon, med «Maud». Nansen hadde frarådet ham å seile Nordøstpassasjen på grunn av vanskelige isforhold. Men, mer alvorlig: Nansen var «bange for at R.A. ikke var helt normal». Han viste til Tessem og Knutsen-affæren, de to som var blitt sendt fra «Maud» og aldri dukket opp. Og «striden med Helmer Hansen» - Amundsens trofaste ledsager gjennom tre ekspedisjoner, som nå var avsatt som kaptein – og sendt hjem fra Nome. Nansen hadde nylig truffet Otto Sverdrup. Han mente «at R.A. var blitt gal. Han var så underlig før han reiste». Men mer enn det ville ikke Nansen si om den saken.» ⁴⁵

I kategorien «norske polarhelter» er de tre store Nansen, Sverdrup og Amundsen. De to første bruker her sterke karakteristikker om den siste, og nettopp med tanke på Maud-ekspedisjonen.

Fra Ajon-øya til Sledge Island: en ekspedisjon i oppløsning

I sin friserte dagbok, offentliggjort i *Nordostpassasjen*, skriver Chefen ganske åpenhertig følgende, 5. juli 1920: «Ennu har vi jo ikke gjort noget som helst. Først ved avgangen fra Nome skal vi vise, hvad vi duer til.» Dette var etter at han hadde spurt hvem som ville følge ham videre fra Nome. Til det hadde tre mann svart ja. Sverdrup, Wisting og Olonkin ville følge ham «under alle omstendigheter». Noen dager tidligere hadde han sagt «til guttene» at de som ønsket det, sto fritt til å gå i land i Nome. Hanssen svarte straks at han ville i land: «Han har ikke følt sig vel, er trett og sliten, og jeg forstår ham derfor så godt», kommenterer

---

⁴² Men Leon Amundsen, brorens dyktige forretningsfører hjemme i Norge, hadde sørget for følgende tilføyelse på dette stedet i kontrakten: «Dog kan forlaget ikke i dette tilfelde gjøre krav på tilbakebetaling av nogen del av de femten tusen kroner, der er utbetalt ved denne kontrakts underskrift.»

⁴³ Bomann-Larsen siterer fra et av Amundsens brev til Leon: «Jei har i lang tid hat grunn til misfornøielse me H. Han har ikke åpført sei bra. Har blåst i mine fårårdninger å tit å åfte jit uforskammete svar i alles påhør. Jei jore en gråv feil ... da jei jore ham til sjipper hær åmbor.» Bomann-Larsen: *Roald Amundsen. En biografi*, op.cit., s. 277.

⁴⁴ Se Ragnar Kvam jr.: *Den tredje mann. Beretningen om Hjalmar Johansen*, op.cit.

⁴⁵ Harald Dag Jølle: *Nansen. Utfordreren*, bd. 2, Oslo 2020, s. 232.

Amundsen i den versjonen av dagboka som ble offentliggjort.⁴⁶ Tidligere var både Rønne og Tønnesen sendt hjem («Rønne er en oppvigler, som gjør vont bak ens rygg. Tønnesen er en domm guttevalp...».⁴⁷ Tessem og Knutsen var allerede døde, uten at Chefen ville innse den muligheten, han mente jo at de ikke hadde adlydt hans ordre. Maskinisten, Knut Sundbeck, forlot også ekspedisjonen i Nome.

Av Chefens mannskap på ni ved Kapp Tsjeljuskin 1918-1919, var det nå tre igjen. Selv fikk Amundsen bli med en slepebåt fra Sledge Island,⁴⁸ der Maud lå for anker, til Nome i Alaska. Noe senere ankret Maud opp ved Nome, dit han var ankommet også fjorten år tidligere, etter Nordvestpassasjen. Herfra skulle en revitalisert ekspedisjonsleder komme seg gjennom Beringstredet før isen satte en stopper for det. Det rakk han ikke. Hans senere forsøk etter Nome, som inkluderte fly, endte med at Maud ble solgt til Hudson Bay Company som del av Amundsens konkursbo.

Senere møtte han den styrtrike amerikaneren James W. Ellsworth, «en klassisk kapitalist med villa i Firenze, slott i Sveits og skyskraper i Chicago».⁴⁹ Det ga utgangspunktet for nye framstøt, men det er en annen historie.

Maud Returns Home

Etter at det stolte dronningskipet var overtatt av Hudson Bay Company, ble det brukt som frakteskute. I 1926 frøs skipet inne i isen i Cambridge Bay, Canada, og sank i 1930. Der lå det nedsunket fram til 2016, da det lyktes å heve skroget, som deretter ble tauet hjem til Norge. Initiativtakere var Tandberg Eiendom i Asker. Tidligere verdensmester i brettseiling, kunstner og altmuligmann Jan Wanggaard, var prosjektleder. Hensikten var å etablere et museum der Maud i sin tid ble bygget, Vollen i Asker. På grunn av plassmangel der, har initiativtakerne kommet fram til at det vil være bedre å etablere et museum med polarskipet Maud som sentrum på Tofte i Hurum – Maudheim Tofte.⁵⁰

Dette kostbare prosjektet er gjennomført på en imponerende måte, og det er lov å håpe at det kommende museet ikke vil nøye seg med å lage glansbilder av Maud-ekspedisjonen, men også vil inkludere kritiske, sannhetssøkende framstillinger. Det er gledelig når prosjektleder Wanggaard presiserer at museet vil innta en åpen, vitenskapelig holdning, der alle sider ved ekspedisjonen ønskes belyst.⁵¹

Sammenfatning

Det dominerende narrative om Amundsen har i høy grad vært preget av at hans egne framstillinger har vært tatt for god fisk. Noen unntak har det vært, særlig hos Tor Bomann-Larsen og Ragnar Kvam.

I denne artikkelen har jeg problematisert Chefens iscenesettelse av seg selv, og jeg har framhevet 1) hans alvorlige uhell, hans tvilrådighet og ubesluttsomhet på viktige områder

---

⁴⁶ Sitatene fra *Nordostpassasjen*, *op.cit.*, s. 354 og 351.

⁴⁷ Sitert etter Boman-Larsen, *op.cit.*, s. 271-272.

⁴⁸ «Sledge Island» har sitt navn fordi øya ser ut som en slede som ligger opp-ned. Den interesserte vil finne et bilde i Ragnar Kvams bok *En sjøreise til Sibir*, *op.cit.* Ragnars seilbåt Northern Quest ligger for anker ved øya, omtrent samme sted som både Maud og Gjøa hadde ligget for anker. Jeg hadde gleden av å være mannskap på denne seilasen, også forbi Kapp Desjnov (Østkapp), der onkel Paul skulle ha kommet med Maud, hvis ...

⁴⁹ Karakteristikk gitt av Bomann-Larsen, *Roadl Amundsen*, *op.cit.*, bind 2, s. 370.

⁵⁰ Opplyst av Jan Wanggaard (epost 9.5.2023).

⁵¹ Epost fra Wanggaard, 7.5.2023.

mens Maud lå innefrosset ved Kapp Tsjeljuskin 1918-1919, 2) hans svakt begrunnede påstand om at Tessem ble sendt hjem fordi han hadde hodepine, 3) det faktum at han, som Silje Tessem har vist, sendte Tessem og Knutsen avgårde med dårlige hunder (det *middelmådie* spann) og 4) det faktum at han hadde *beordret* dem til å dra i oktober 1919 – rett inn i polarnatten. Dermed var deres skjebne beseglet.

Det kan naturligvis diskuteres hvorvidt, og eventuelt i hvilken grad, Amundsens atferd overfor de to kan beskrives som et kynisk spill med menneskeliv. Men de synspunktene Chefen selv ga klart til kjenne i sitt brev til broren Leon, fra Ajon-øya i juli 1920, kan vanskelig bortforklares. Det kan heller ikke de vurderingene vi har fra de mest erfarne i samtiden, Otto Sverdrup og Fridtjof Nansen.